

Анцибор А., канд. психол. наук, доц.,
Вінницька Академія неперервного образования, Вінниця

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТИПИЧНЫХ ЧЕРТ КАК КРИТЕРИАЛЬНОГО ПОЛЯ ДЛЯ ВЫДЕЛЕНИЯ ФЕНОМЕНА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АУТСАЙДЕРСТВА

В статье рассматриваются наиболее яркие и типичные критерии и выявления аутсайдерского мировоззрения, которые могут быть использованы для выявления людей с выраженными признаками социально-психологического аутсайдерства. Описываются и анализируются такие распространенные психологические феномены как заниженная самооценка, что имеет подтверждение в социальной жизни и приводит к признанию себя аутсайдером, склонность к социальному сравнению с негативными выводами, одиночество, неудовлетворительное качество жизни, уровень активности, в основном социальной, сила мотивов, волевое напряжение, уровень фрустрации и депрессии, уровень самоэффективности. Указанные критерии представлены в виде обобщенной таблицы-опроса, с возможностью их дифференцирования на высокий, средний и низкий уровни выражения, дает возможность зафиксировать наличие аутсайдерских качеств и на этом основании сделать вывод о принадлежности человека к категории аутсайдеров.

Ключевые слова: заниженная самооценка, социальное сравнение, одиночество, неудовлетворительное качество жизни, уровень активности, сила мотивов, уровень самоэффективности.

Antsybor A., PhD., Assoc. Prof.,
Vinnitsia Academy of continuing education, Vinnitsa

USE OF TYPICAL FEATURES LIKE PITCH CRITERION FOR THE SELECTION OF THE PHENOMENON OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL OUTSIDER

The article deals with the most vivid and typical criteria and identify outsider outlook that can be used to identify people with severe symptoms of socio-psychological outsider. Describes and analyzes such common psychological phenomena like low self-esteem, which is confirmed in the social life and leads to the recognition of an outsider, a tendency to social compared to negative conclusions, loneliness, poor quality of life, level of activity, primarily social, the strength of the motives, willful voltage the level of frustration and depression, the level of self-efficacy. These criteria are presented in the form of a generalized table survey, with the possibility of differentiation in the high, medium and low levels of expression, it makes it possible to fix the presence outsider qualities and on that basis to conclude that man's belonging to the category of outsiders.

Keywords: low self-esteem, social comparison, isolation, poor quality of life, level of activity, the strength of the motives, the level of self-efficacy.

УДК: 159.99

Наталія Бончук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ ПТНЗ

У статті розглядається проблема професійного самовизначення учнів професійно-технічного училища. Представлено результати емпіричного дослідження професійного самовизначення в учнів, виділено й проаналізовано його компоненти. В межах кожного компоненту розглянуто соціальні та психологічні фактори, які впливають на формування у досліджуваних професійного "Я". З'ясовано, що ці фактори можуть бути як відповідними професійній спрямованості особистості, так і вступати у протиріччя з нею. Встановлено, що частина компонентів професійного самовизначення у значної частини учнів ПТНЗ формується під впливом чинників, прямо не пов'язаних із ситуацією усвідомленого професійного вибору, розвитку певних здібностей, реалізацією інтересів і т. і., маючи характеристики випадковості, ситуативності, пристосування до життєвих обставин. Аналіз професійного самовизначення в розрізі компонентів пропонується в якості засобу оцінки перспектив професійного відбору та навчання опитаних.

Ключові слова: професійно-технічна освіта, професійне самовизначення, компоненти професійного самовизначення.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні реалії країни, розвиток новітніх технологій, роботизація підприємств та багато інших чинників вимагають перегляду змісту і складових професійно-технічної освіти. Мусимо констатувати, що в нашій країні зниження авторитету профтехосвіти зумовило її поступову маргіналізацію через відсутність належної мотивації та інтересу до кваліфікованої робітничої праці з боку молоді, яка нею сприймається як неprestижна. Крім того, навчання у ПТНЗ молоддю нерідко хибно розглядається як легальний спосіб уникнення на рік-два значного навчального навантаження, як період безтурботності під час оволодіння професією (пізніше учні з'ясовують, що їхні очікування на легкий навчальний процес не виправдовуються).

Такий стан справ суттєво погіршує ситуацію на ринку праці, де особливо гостро відчувається дефіцит кваліфікованих робітників і є надлишок фахівців із вищою освітою. Значний відсоток з цих фахівців, на жаль, є абсолютною незацікавленими у власній професійній реалізації, або ототожнюють її здебільшого з кар'єрним зростанням, залишаючи поза увагою набуття високої кваліфікації як головного, справжнього її змісту.

Відсутність належної уваги до аспекту професійної самоідентифікації учнів як в родині, так і у освітньому середовищі створює ряд проблем на шляху професіоналізації молодшої особистості, яка в підлітковий перехід-

ний період ще не має чітко сформованого уявлення як про свої можливості, так і про реальні професійні перспективи. Це призводить до прийняття помилкових рішень у виборі напрямку професіоналізації. В. Обносів зазначає, що "молоді люди, які вибирають професію, часто не знають ні основних її характеристик, ні вимог, які вона пред'являє до індивідуально-психологічних якостей майбутнього фахівця, ні реальних життєвих перспектив, пов'язаних з цією професією" [6]. Необґрунтований вибір може в подальшому призвести до небажання працювати за вибраною спеціальністю: процес професійного самовизначення набуває тривалий, затяжний характер, що дорого обходиться державі та негативно позначається на розвитку особистості [4].

Необізнаність учнів про сутність професії, її операціональний характер, про перспективи на ринку праці пов'язана як з недоліками профорієнтаційної роботи з молоддю, так і з несформованими особливостями професійних уявлень. Нерідко хибна професійна самоідентифікація учнів ПТНЗ – це насамперед наслідок недостатнього розуміння змісту і сутності кваліфікованої робітничої праці, в якій є достатньо перспектив реалізувати себе як і у творчому, так і в кар'єрному аспектах.

Слід мати на увазі, що первинні професійні уявлення, на основі яких учні приймають рішення про вибір професії, не являють собою надійний ґрунт для її повноцінного освоєння і потребують поглиблення та конк-

ретизації. Є помилкою вважати, що профорієнтаційна робота з оптантом має закінчуватись на етапі вибору підходящого освітнього закладу. Запорукою успішного професійного самовизначення є також своєчасність введення учня в професію задля зацікавлення нею та активного її освоєння. Невдалий, або запізнений старт у формуванні уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності негативно позначається на професійному розвитку учнів.

При належному професійному розвитку учні починають усвідомлювати не лише суспільно значущі аспекти майбутньої професійної діяльності, але і специфічний, технічний аспект професії. У такий спосіб відбувається перехід від поверхневого сприйняття майбутньої спеціальності до її реальної оцінки. Тому є надзвичайно важливим, щоб уже на етапі вибору професії та на початку професійної підготовки молодь усвідомлювала себе не просто учнями, а майбутніми професіоналами, власна активність яких є запорукою їхнього професійного розвитку. Таке усвідомлення формується не спонтанно, а під дією системно організованих психолого-педагогічних чинників освітнього середовища.

Мета статті: розгляд основних психологічних та соціальних чинників професійної самоідентифікації учнів ПТНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми професійного самовизначення як форма особистісного вибору, що відображає процес пошуку та вироблення особливого ставлення до професійної діяльності з боку індивіда, присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Наукові проблеми профорієнтації та психолого-педагогічні основи підготовки учнів до вибору професії представлені у роботах С. Батишева, М. Скаткіна, Є. Клімова, Б. Федоришина. Концепції професійного самовизначення людини присвячені праці Г. Костюка, С. Максименка, С. Рубінштейна, В. Роменця, В. Моляко, В. Моргуна та ін.

Так, Є. Клімов визначив основні чинники, які потрібно враховувати при підготовці оптантів до вибору напряму професійної діяльності; Б. Федоришин здійснив психологічний аналіз особистості учня з профорієнтаційною метою. О. Борисова дослідила проблеми психологічного супроводу особистості на початковій стадії оптації; В. Вострікова визначила основні педагогічні засади професійної орієнтації учнівської молоді в педагогічному процесі; О. Джюра виділив роль освіти в системі чільних факторів професійного самовизначення особистості; Н. Гончарова запропонувала структурно-функціональну систему взаємозв'язку умов профорієнтації, розвитку психологічних особливостей і навчальних досягнень старших підлітків; І. Мачуська виділила основні чинники професійного самовизначення учнів старшої школи; О. Вітвіцька розглянула психологічні умови професійного самовизначення випускників загальноосвітніх шкіл в процесі профконсультації; Т. Кравченко вивчала вплив батьків на вибір професії учнями.

В сучасних дослідженнях М. Ковтуна, О. Кульчицької, О. Савченка та інших аналізуються адаптація учнів до соціально-економічних умов, професійна орієнтація учнівської молоді на різні види діяльності. Роботи Г. Балла, З. Валієвої, В. Лугового, Н. Побірченко, В. Рибалки та інших присвячені проблемам формування в школярів базових економічних знань та економічного способу мислення.

Дослідження науковців довели, що на професійне самовизначення оптантів впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на постійну увагу дослідників до проблеми професійного самовизначення учнівської

молоді, окремі її аспекти потребують додаткового розгляду і дослідження. Зокрема, потребують детальнішого вивчення компоненти професійного самовизначення молоді: сьогодні в умовах глобалізації та стрімкого технічного прогресу фактори, які впливають на професійну ідентифікацію молоді особистості, розширюються, видозмінюються і набувають нового значення.

Мета статті: розгляд компонентів професійного самовизначення та виділення основних психологічних та соціальних чинників професійної самоідентифікації учнів ПТНЗ.

Виклад основного матеріалу. Різноманіття напрямків і підходів до вивчення процесу професійного самовизначення сприяло появі різних варіантів уявлень про його структуру: єдиної думки стосовно неї наразі не існує у науковій літературі. У практиці профорієнтаційної роботи використовується структура професійного самовизначення, що складається з трьох компонентів – "треба", "хочу" і "можу", запропонована С.Л. Рубінштейном [7] і розроблена Є.О. Клімовим [2]. Власні погляди на структуру професійного самовизначення, його складові висловлювали такі вчені, як Є.М. Борисова [1], О.В. Падалко, П.П. Ансімова, В.В. Кузнєцова, С. Чистякова та ін.

Узагальнюючи науковий досвід і беручи до уваги критерії готовності до професійного самовизначення, запропоновані І. Мачуською [5], пропонуємо розглядати професійне самовизначення як цілісне системне утворення взаємопов'язаних психічних компонентів, що організують "Я-концепцію" професіонала в структурі особистості індивіда.

1) Мотиваційний компонент професійного самовизначення: домінування тих чи інших мотивів, визначення головних потреб, що є основною спонукальною силою вибору професії, прагнення до високих досягнень у ній.

2) Ціннісний компонент віддзеркалює уявлення індивіда про стратегію і мету професійної самоактуалізації, і є носієм особистісного змісту професіоналізації у тій чи іншій сфері.

3) Когнітивний компонент включає професійні уявлення, а також знання про професію і про себе, свої можливості, здібності, самооцінку, професійну спрямованість, життєві цілі, що дозволяють вибрати найбільш відповідні сфери діяльності. Досягнуті в професійному навчанні та трудовій діяльності успіхи чи невдачі значною мірою формують уявлення людини про себе, що впливає на самооцінку, рівень домагань і самосвідомість в цілому.

4) Практичний компонент – наявність у особи певних знань, умінь і навичок, що формуються на основі здібностей, якими володіє індивід на момент початку і впродовж усієї професіоналізації. Здібності, що знаходять розвиток у діяльності, формують комплекси професійно важливих якостей, забезпечуючи подальше зростання в майстерності.

5) Психофізіологічний компонент ґрунтується на індивідуально-типологічних особливостях людини і значною мірою визначає професійну придатність. Кожна професія пред'являє специфічні вимоги до розвитку психічних, фізичних, особистісних особливостей людини. В залежності від предмету праці, виконання роботи вимагає певної швидкості, темпу її виконання, вміння переключатися з одного типу завдань на інший, концентрації уваги, емоційної завадостійкості і т. д., що визначають психофізіологічні дані особистості.

6) Соціальний компонент професійного самовизначення спирається на міжособистісні відносини, що впливають на формування професійної спрямованості, ставлення до престижу професій, вибір рольових професійних характеристик і рівня здобуття бажаного соціального статусу.

7) Афективний компонент включає в себе інтереси, професійні уподобання, оцінка привабливості трудових функцій, ставлення до праці, задоволеність конкретною роботою в професії.

8) Поведінковий (вольовий) компонент включає в себе професійні установки, диспозиції, прагнення до професійного зростання через навчання, отримання досвіду та професійне самовдосконалення, а також вольові та поведінкові акти стосовно рішень про вибір професії, навчального закладу, місця роботи.

На думку Т. Кудрявцева та В. Шегурової, "вибір професії – це лише показник того, що процес професійного самовизначення переходить у нову фазу свого розвитку" [3; с. 52–53]. Наше емпіричне дослідження було спрямоване на з'ясування основних психологічних та соціальних чинників, з яких складаються компоненти професійного самовизначення учнів професійно-технічного освітнього закладу. Досліджуваними виступили учні державного професійно-технічного навчального закладу "Міжрегіональний центр ювелірного мис-

тецтва м. Києва". Всього участь у дослідженні взяли участь 360 осіб. База дослідження орієнтована на підготовку кваліфікованих робітників наступних спеціальностей: ювеліри, секретарі керівника (адміністратори), агенти з туризму, касири торговельного залу.

Для дослідження були використані авторська анкета, методики Є. Клімова "Диференціально-діагностичний опитувальник", "Морфологічний тест життєвих цінностей" В. Ф. Сопова та Л. В. Карпушиної. а також бесіда, методика вивчення результатів діяльності (ознайомлення з результатами успішності та статистикою відвідування уроків учнями). В ході дослідження було отримано наступні результати.

За даними анкетування, тестування, усного опитування та вивчення результатів учнівської діяльності, можна розглянути складові професійного самовизначення досліджуваних як компоненти наведеної вище структури. Зокрема, нами було виділено такі провідні аспекти мотиваційного компоненту професійного самовизначення опитуваних (рис. 1).

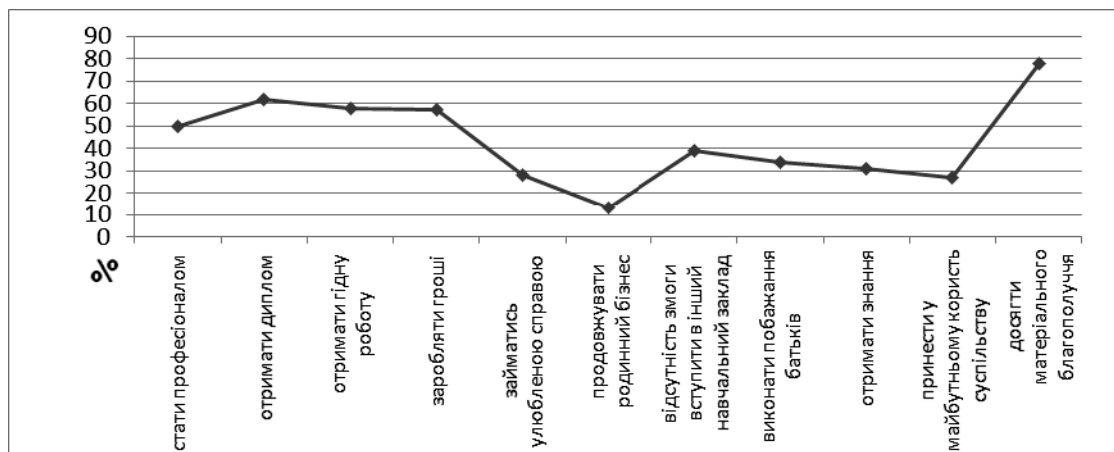

Рис. 1. Основні мотиви професійного самовизначення учнів ПТНЗ

Близько 20 % опитуваних у бесіді зізнались, що навчаються в училищі заради житла, яке гарантує держава, та стипендії. Насамперед це стосується випускників інтернатів, які є найбільш дезорієнтованою категорією підлітків стосовно вироблення стратегій професіоналізації та власного майбутнього загалом.

Аналізуючи дані, можна помітити, що мотиви отримання диплому та гідної роботи превалюють над іншими. Мотиви, які визначають особистісне ставлення до майбутньої професії, зустрічаються в анкетах майже третини учасників опитування, але домінуючого значення для більшості, як можна побачити, вони не мають. Та частина учнів, які прагнуть отримати професію задля продовження родинної справи – здебільшого навчаються на ювелірів і збираються продовжувати родинну професійну династію (явище, специфічне для ювелірної справи).

Значна частина опитуваних (49 %) зізналась, що вступила до ПТНЗ з мотиву неможливості отримання кращої освіти (через брак достатнього рівня знань чи коштів). Ця цифра є дуже вагомим і вона свідчить про те, що значна частка випускників отримала професію випадково і не матиме наміру в ній реалізовуватись. В основі домінуючих мотивів професійного самовизначення, як ми можемо спостерігати, у досліджуваних лежать в першу чергу потреби, пов'язані з отриманням можливості забезпечувати себе фінансово: такі реалії відображують соціально-економічні обставини сучасності та ставлення до них значного прошарку молоді, оріє-

єнтованої на пришвидшене входження в дорослий світ у якості суб'єктів трудової діяльності.

Висновки щодо практичного, психофізіологічного, та когнітивного компонентів професійної спрямованості досліджуваних учнів ПТНЗ були зроблені за допомогою усного та письмового опитування, а також на основі бесід із педагогами навчального закладу, вивченням результатів діяльності учнів. Досліджуваним було запропоновано описати й оцінити власні навички, які допоможуть досягнути їм успіху в майбутній професії. З'ясувалось, що близько 92 % учнів вважають, що вони мають здібності, вміння та навички, які можна розглядати як основу для їхньої професійної придатності. Між тим, лише 53 % вірно визначають, які саме якості, вміння та навички їм потрібні, виходячи з профілю професії. Найбільш точні відповіді були надані майбутніми ювелірами, серед відповідей яких були поширені наступні: наявність художнього смаку, вміння малювати, прагнення створювати красиві речі, психомоторні навички (точність, вправність, вміння концентруватись та ін.).

67 % опитуваних учнів-ювелірів вважають, що набута спеціальність допоможе їм у майбутньому гарно заробляти. При вивченні стану відвідуваності уроків з'ясувалось, що в учнів-ювелірів найменший процент (7 %) завзятих прогульників, при цьому ці досліджувані є більш мотивованими в навчанні порівняно з учнями інших спеціальностей у ПТНЗ.

Майбутні касири серед власних наявних професійно-важливих якостей виділили наступні (наведено най-

більш поширені відповіді): швидкість, хороша пам'ять, вміння вправно рахувати гроші, комунікабельність. Близько 78 % опитуваних вважають, що отримана спеціальність допоможе їм швидко знайти роботу.

Найменше точних відповідей про якості, які допоможуть у майбутньому вправно виконувати власну роботу, надали майбутні секретарі та агенти з туризму. В розмовах з педагогами з'ясувалось, що ця розбіжність має реальне підґрунтя. Зокрема, в ювеліри йдуть ті, хто підійшов до власного самовизначення більш відповідально, тоді як у секретарі та агенти з організації туризму здебільшого потрапили ті випускники шкіл, що з різних причин не потрапили на навчання у виш. За словами педагогів, парадокс полягає також у тому, що роботодавці здебільшого прагнуть винаймати секретарів, що мають вищу освіту. Учні, що навчаються на секретарів у ПТНЗ, за словами педагогів, в масі мають вузький кругозір та є менш грамотними в усній та писемній мові порівняно з випускниками вишів, що дуже ускладнює шанс працевлаштування за спеціальністю. Самі досліджувані-майбутні секретарі виділяли грамотність як власну необхідну професійну якість лише у 47 % відповідей. Серед інших якостей, які, на їх думку, допоможуть успішно опанувати професію, найчастіше зустрічались працелюбність, уважність, любов до порядку, комунікабельність, гарна пам'ять, здатність виконувати

декілька справ одночасно, швидка реакція, комунікативні навички та організаторські здібності. Більшість опитуваних майбутніх секретарів (74 %) розглядає секретарську роботу як перепустку в офісний світ – світ більших можливостей.

Подібна ситуація і з майбутніми агентами з організації туризму, які досить розпливчасто розуміють перелік важливих власних професійних якостей та навичок. Зокрема, лише 63 % серед них виділили організаторські здібності як передумову успішної професійної діяльності, а достатній рівень знань з географії, історії, культурології – про це згадали лише 26 % опитуваних. 39 % опитуваних з цієї групи вважають, що необхідною якістю для агента з організації туризму є знання іноземних мов. Опитування педагогів виявило, що вони оцінюють рівень володіння іноземними мовами в учнів як низький або посередній. 61 % учнів, що навчаються на агентів з організації туризму, прагнуть працювати за спеціальністю, але в усному опитуванні підлітки висловлювали власні сумніви щодо того, чи їм вдасться швидко працевлаштуватися за дипломом.

В межах дослідження когнітивного компоненту виникла необхідність у розумінні специфіки професійної спрямованості учнів ПТНЗ, яка була проаналізована за методикою Є. Клімова "Диференційно-діагностичний опитувальник" (табл. 1).

Таблиця 1

Дані щодо відповідності професійної спрямованості типу майбутньої професії в учнів ПТНЗ

Майбутня професія	Тип професії	Кількість співпадінь типу майбутньої професії з професійною спрямованістю в учнів (%)
Ювелір	"людина-художній образ"	34 %
Секретар, адміністратор	"людина-людина"	48 %
Касир	"людина-знакова система"	69 %
Агент з організації туризму	"людина-людина"	61 %

Як бачимо, серед опитуваних найбільший відсоток співпадінь, коли професійна спрямованість суб'єкта реалізується у вірному напрямку, найбільший серед майбутніх касирів, які добре уявляють характеристики майбутньої професії, пов'язаної із розрахунками, та серед агентів з туризму, що прагнуть і будуть зайняти в обслуговуванні людей. Щодо майбутніх секретарів, то їх професійна спрямованість здебільшого не співпадає з типом майбутньої професії, що свідчить про прорахунки у виборі напрямку навчання. Щодо майбутніх ювелірів, більша частка опитуваних учнів демонструє зацікавлення не стільки роботою з художнім образом,

скільки з технікою та матеріалами. Це означає, що більшості в цій групі за специфікою професійної спрямованості підходять професії, які належать до типу "людина-техніка". Можна спрогнозувати, що значна частка учнів-ювелірів в майбутньому буде мати труднощі із втіленням художнього задуму в металі, або й взагалі відмовиться творчо працювати з ним, зосередивши свою діяльність суто на операціях кріплення, лагодження чи оцінки.

Дослідження соціального компоненту професійного самовизначення учнів ПТНЗ виявило таку картину (рис. 2).

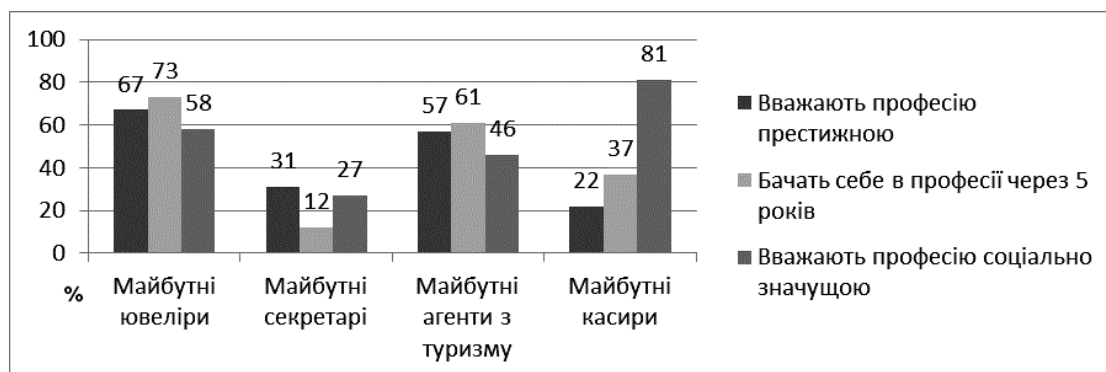

Рис. 2. Рівень розвитку соціального компоненту професійної спрямованості учнів ПТНЗ

Як бачимо, за всіма трьома шкалами соціальний компонент професійного самовизначення є найбільш

сформованим в групі досліджуваних майбутніх ювелірів, тоді як для майбутніх секретарів соціальна значу-

щість професії, її вага та рольова складова у професійному світі уявляються досить невиразно.

Через п'ять років більшою мірою уявляють себе у професії майбутні ювеліри та агенти з туризму, на відміну від секретарів та касирів. Проте у останніх, на відміну від інших груп досліджуваних, найбільш розвинуто відчуття соціальної значущості професії, яку вони набувають.

Дослідження афективного компоненту професійного самовизначення здійснене через аналіз учнівських відповідей щодо привабливості майбутньої професії. Учнів попросили оцінити за стобальною шкалою, наскільки майбутня професія є цікавою для них, наскільки приємною є практична робота, визначити рівень свого задоволення від оволодіння професійними навичками. Дані розподілились наступним чином (рис. 3).

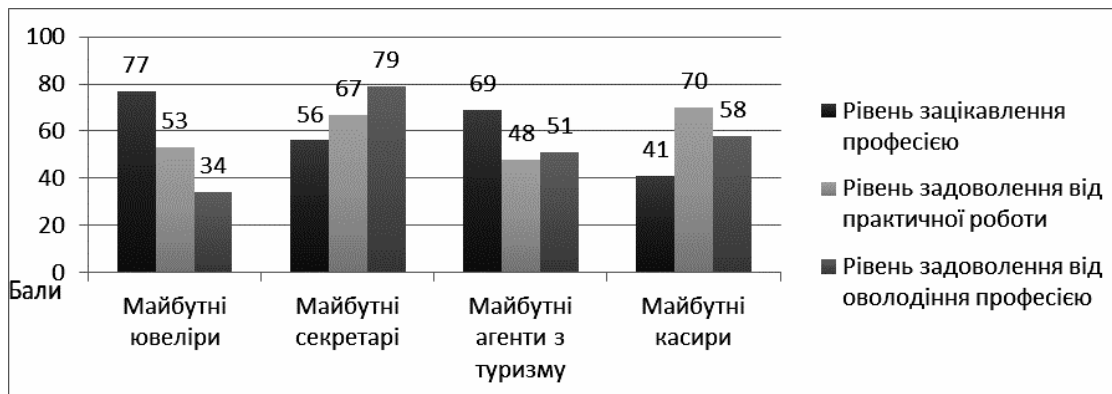

Рис. 3. Середні показники самооцінки рівня розвитку афективного компоненту професійної спрямованості учнів ПТНЗ

Аналіз афективної складової професійного самовизначення показав, що найбільше зацікавлення майбутньою професією спостерігається у майбутніх ювелірів та агентів з організації туризму, тоді як учні, що навчаються на секретарів та касирів ставляться до професії більш стримано. При цьому останні мають вищий рівень задоволення від практичних робіт. Найнижчий рівень задоволення від практики – у ювелірів, оскільки освоєння професії досить кропітке і вимагає посидючості, вправності та стійкості до неминучих невдач.

Досить специфічним виявилось дослідження поведінкового компоненту професійного самовизначення учнів ПТНЗ. Те, як поведінковий компонент професійного самовизначення реалізується у вчинках, можна було дослідити за допомогою оцінки наступних факторів: 1) успішність навчання; 2) рівень відвідуваності уроків; 3) самостійність у виборі професії; 4) наявність підробітку за спеціальністю. Перші два фактори досліджувались через аналіз навчальної документації, два інших – через запитання в анкетах.

Відповідно до аналізу навчальної документації, середні бали по спецпредметах виявились загалом вищими в групах майбутніх ювелірів та касирів, тоді як найнижчі – в групах майбутніх секретарів. Викладачі пояснюють це різною мотивацією до навчання: серед цих учнів набагато менше таких, що вибрали навчання спонтанно, тоді як майбутні секретарі часто обирають навчальний заклад в останній момент. В групах адміністраторів з туризму середні показники успішності є вищими від секретарських: значна частка учнів мотивована на отримання знань і обирала майбутню професію більш відповідально. Абсолютно ідентичними виявились результати аналізу відвідуваності уроків: в групах ювелірів найменше пропусків уроків за навчальний рік. Наступними за якістю відвідування йдуть майбутні касири, адміністратори з туризму; а ось секретарі – на останньому місці.

За ступенем самостійності й усвідомленості у виборі професії результати розподілились наступним чином (рис. 4).

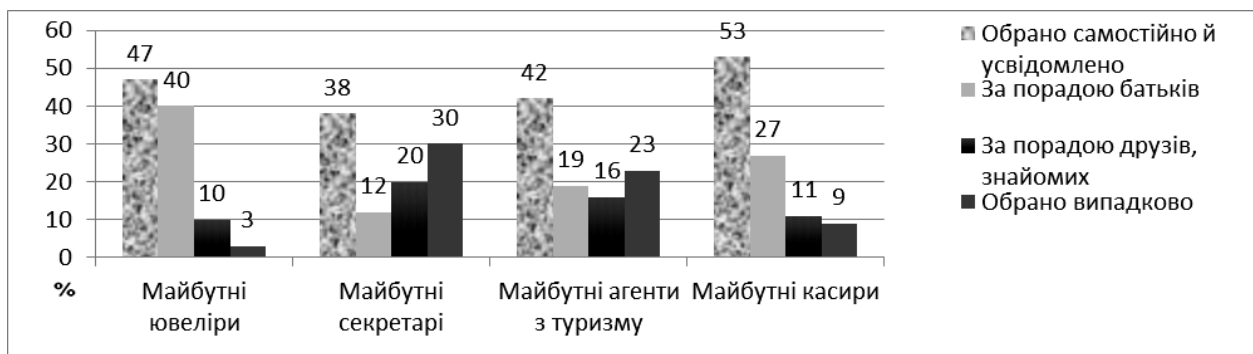

Рис. 4. Результати опитування щодо фактору самостійності у виборі майбутньої професії в учнів ПТНЗ

Як бачимо, найбільш самостійними у виборі майбутньої професії виявились касири (53 %). Серед учнів ювелірної справи майже однакова кількість тих, хто обирає професію самостійно (47 %) і за порадою батьків (40 %). Це пояснюється тим, що ювелірна справа – це професія, де досить поширене явище трудових династій. Серед майбутніх агентів з організації туризму

відсоток тих, хто обрав спеціальність самостійно – 42 %. Значний відсоток досліджуваних цієї групи зізнались, що обирали професію спонтанно, випадково (23 %). Найнижчі показники самостійного свідомого вибору професії вже очікувано у майбутніх секретарів – 38 %, і відповідно, показники спонтанного вибору професії у цій групі досліджуваних є найвищими серед ін-

ших – 30 %. В цілому, можна відзначити, що лише 45 % учнів училища обирали майбутню професію цілком самостійно й усвідомлено.

Опитування щодо наявності підробітку в учнів за спеціальністю показало такі результати (рис. 5).

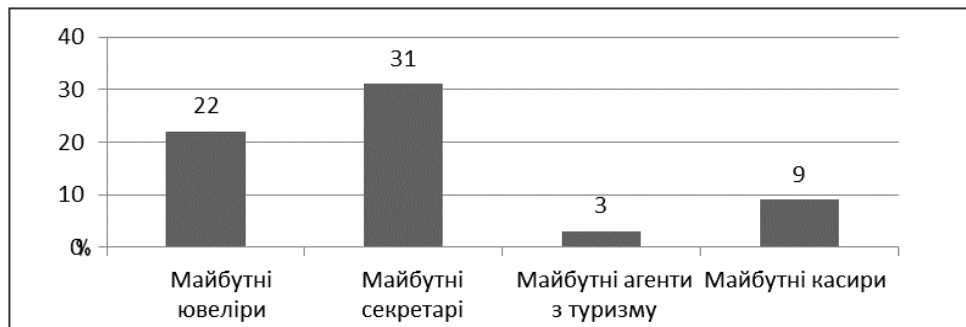

Рис. 5. Дані щодо опитування учнів ПТНЗ стосовно наявності підробітку за майбутнім фахом

Серед тих, хто підробляють відповідно до професійного фаху, виявилось найбільше касирів (31 %), яких працювати охоче беруть різні торговельні точки. Серед учнів ювелірної справи таких виявилось теж чимало – 22 %. Секретарями, адміністраторами підробляють близько 9 % учнів за відповідним майбутнім фахом. Найменша кількість працюючих – серед майбутніх агентів з туризму, їх виявилось лише 3 %. Загалом роботу за професією вже мають 16,4 % учнів училища.

Розуміння ціннісного підґрунтя особистості дає розуміння специфіки й перебігу процесу її професійного са-

мовизначення. Нами було досліджено, якими цінностями керуються сучасна молодь, що проходить початкові етапи на шляху професіоналізації. Вивчення ціннісної сфери учнів ПТНЗ здійснювалось за допомогою методики "Морфологічний тест життєвих цінностей" В.Ф. Сопова та Л.В. Карпушиної. Були розглянуті термінальні цінності, якими керуються учні професійного училища, а також життєві сфери, в яких реалізуються ціннісні устремління (рис. 6, отримані дані наведено у стенах).

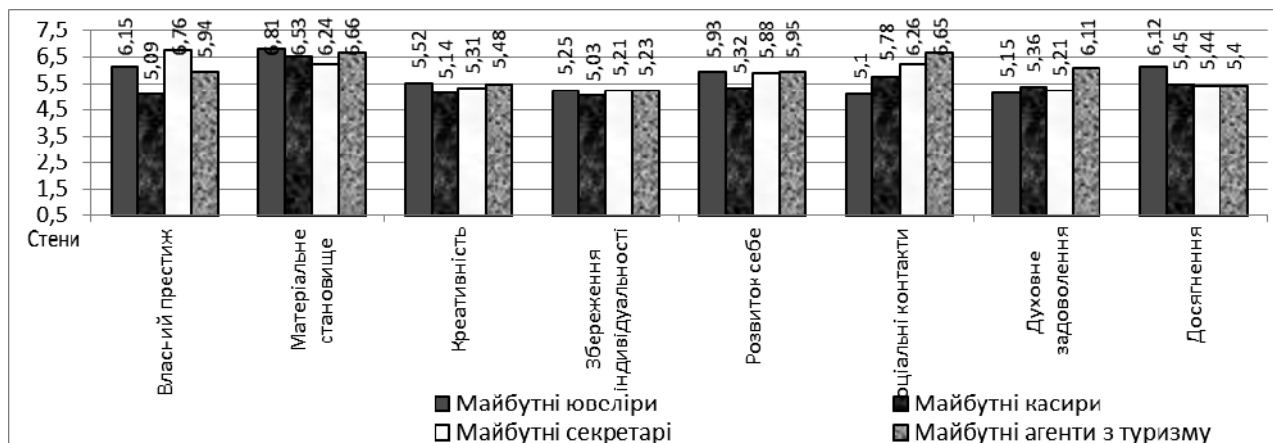

Рис. 6. Ієрархія термінальних цінностей в учнів професійного училища

Встановлено, що найвищі рейтинги в учнів професійного училища мають цінності матеріального становища, власного престижу та соціальних контактів. Зовсім не випадково першими в рейтингу цінностей усіх груп досліджуваних виступають матеріальні. За окремими виключеннями (здебільшого із когорти ювелірів), у ПТНЗ навчаються вихідці із незаможних верств, тому зрозуміло, що поліпшення власного матеріального стану – одне із домінуючих устремлінь учнів.

Нижчі рейтингові позиції займають цінності креативності та збереження індивідуальності. Це можна пояснити тим, що в поточний момент творча діяльність як складова майбутньої професії, а також власний, індивідуальний стиль професійної майстерності на даному етапі професіоналізації учнями не усвідомлюється або ігнорується.

Застосована методика також дає можливість дослідити життєві сфери опитуваних, на яких вони зосереджені в поточний момент. Це дає можливість повніше простежити, яким чином реалізуються у поведінці учнів їхні ціннісні устремління (рис. 7, дані наведено у стенах).

Отримані дані свідчать, що на першому місці серед життєвих сфер, у яких переважно реалізують себе в поточний момент досліджувані, це сфера освіти і навчання (найвищий рейтинг), сімейне життя (друга позиція у рейтингу), а ось професійне життя займає третю рейтингову позицію. Можемо відзначити, що цей результат є цілком прогнозованим, оскільки сфера професійного життя учнями ще уявляється досить примарно, тоді як освіта й родинні відносини – це та реальність, у якій перебувають досліджувані в поточний момент.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Професійне самовизначення можна розглядати як структурне психічне утворення, що визначається специфікою взаємопов'язаних компонентів: ціннісного, мотиваційного, практичного, когнітивного, соціального, афективного, психофізіологічного та поведінкового. Кожен компонент формується під впливом особистісних психологічних та соціальних чинників, що вкупі здійснюють визначний вплив на хід професіоналізації особистості.

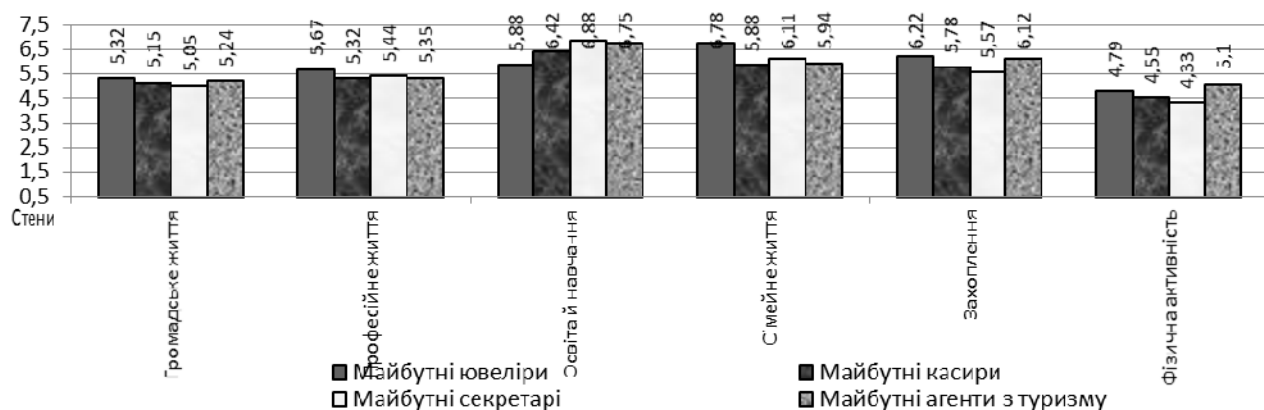

Рис. 7. Рейтинг життєвих сфер учнів ПТНЗ

В ході емпіричного дослідження був здійснений внутрішньокomпонентний аналіз професійного самовизначення учнів професійно-технічного навчального закладу. Зокрема, було встановлено, що в компонентах професійного самовизначення досліджуваних поєднуються такі фактори, які одночасно можуть бути і співзвучними професійній спрямованості особистості, так і вступати у протиріччя з нею.

Під час дослідження було розглянуто, яким чином той чи інший компонент професійного самовизначення впливає на формування сучасного і майбутнього професійного "Я". Виявлено, що частка компонентів професійного самовизначення у значної частини учнів ПТНЗ формується під впливом чинників, які віддзеркалюють сучасні соціально-економічні реалії і прямо не пов'язані з ситуацією усвідомленого професійного вибору чи розвитком певних здібностей, реалізацією інтересів, маючи характеристики випадковості, ситуативності, пристосування та найлегшого шляху в існуючих обставинах.

Це стосується і специфіки мотивації вибору професії як можливості швидкого отримання диплому, й відсутності істинної зацікавленості у майбутній професії, і неможливості виконувати майбутню роботу внаслідок відсутності необхідних когнітивних та психофізіологічних передумов (що часто не усвідомлюється, не осмислюється) у значної кількості досліджуваних учнів.

Вважаємо, що аналіз структури професійного самовизначення в розрізі кожного компонента може виступати достовірним способом оцінки групових професійних устремлінь та якості здійсненого професійного відбору під час профконсультаційних та профдіагностичних заходів для опантів та інших осіб, що знаходяться на різних стадіях професійного становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисова Е. М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект : дисс. ... д-ра психол. наук / Борисова Елена Михайловна. – М., 1995. – 411 с.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Евгений Александрович Климов. – М. : Издательский центр "Академия", 2005. – 304 с.
3. Кудрявцев Т. В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т. В. Кудрявцев, В. Ю. Шегурова // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 51–59.
4. Кудрявцев Т. В. Влияние характерологических особенностей личности на динамику профессионального самоопределения / Т. В. Кудрявцев, А. В. Сухарев // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 86–93.
5. Мачуська І. М. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників / І. М. Мачуська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2013. – Вип. 17(1). – С. 474–482.
6. Обносов В. Н. Индивидуальные особенности профессиональных представителей и их влияние на профессиональное самоопределение учащихся ПТУ / В. Н. Обносов // Новые исследования в психологии. – 1987. – № 2. – С. 25–28.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2004.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.16

Бончук Наталья, асп.,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПТУЗ

В статье рассматривается проблема профессионального самоопределения учащихся профессионально-технического училища. Представлены результаты эмпирического исследования профессионального самоопределения учащихся, выделены и проанализированы его компоненты. В пределах каждого компонента рассмотрены социальные и психологические факторы, которые влияют на формирование у исследуемых профессионального "Я". Выяснено, что эти факторы могут быть как соответствующими профессиональной направленности личности, так и вступать в противоречия с ней. Установлено, что часть компонентов профессионального самоопределения у значительной части учащихся ПТУЗ формируется под влиянием факторов, прямо не связанных с ситуацией осознанного профессионального выбора, развитием определенных способностей, реализацией интересов и т. п., имея характеристики случайности, ситуативности, приспособления к жизненным обстоятельствам. Анализ профессионального самоопределения в разрезе компонентов предлагается в качестве средства оценки перспектив профессионального отбора и обучения опантов.

Ключевые слова: профессионально-техническое образование, профессиональное самоопределение, компоненты профессионального самоопределения.

Bonchuk Nataly, post-graduate,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE PECULIARITIES OF THE PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF THE PTEE STUDENTS

This article concerns the problem of self-determination of the Professional Technical Educational Establishment students. The results of empirical research of students' professional self-determination are presented and its components are highlighted and analyzed. In the limit of each component, the social and psychological factors are studied, which influence a formation of the professional "I". It is identified that these factors might be as the ones corresponding the professional self-determination, so as the ones conflicting with it. It is ascertained that the part of the components of the professional self-determination of the PTEE students is formed under the influence of such motives not directly connected to the situation of a realized professional choice, development of a certain competence, realization of peculiar interests etc., and has got the characteristics of accidentence, situational, adaptation to the life's circumstances. The analysis of the professional self-determination in the layer of components is proposed as the means of valuation of a perspective professional selection and an education of optants.

Keywords: professional technical education, professional self-determination, components of the professional self-determination.